

מנוחה גלבוע

על
ספרות ילדים
ונוער

**MENUCHA GILBOA
ON CHILDREN'S LITERATURE**

©
כל הזכויות שמורות למחברת
תל-אביב, תשנ"ד-1994
Printed in Israel

התוכן

9	הסיפור הריאלי
20	היענות אמנותית לפסיכולוגיה של הילד
24	תיאטרון לילדים – הצגת בעיות
27	מוטיב אחד, "צורות" הרבה (לאה גולדברג)
32	החושים ביצירת נחום גוטמן
39	לא רק לילדים (על ס' יזהר, "ברגליים יחפות")
43	עיון ב"עליזה בארץ הפלאות"
49	ספרות לגיל הנעורים
	ספרות יפה וחינוך לדמוקרטיה
54	("רפובליקה שקיד", "אלופי וילובי", "בעל זבוב")
59	מלכות נוגעת בחברתה (לאה גולדברג)
74	על שלושה רבדים בשיר "דג הזהב" (לאה גולדברג)
81	"מעשה ילדות" – "דרך משל בלבד" (ח"נ ביאליק)
94	"התרנגולים והשועל" (ח"נ ביאליק)
107	"אבטליון"
	בין "התיבה המזמרת" ל"כוכבים בחוץ"
113	ול"פונדק הרוחות" (נתן אלתרמן)
121	עיון ב"סומכי" (עמוס עוז)
131	איוב, חלוקה הנחל והפיל (יורם קניוק)

סיפור לכל הגילים

שמו של ספר חדש לנוער (בעיקר אינטליגנטי), שכתב יורם קניוק, הוא: "איוב, חלוקה־נחל והפיל" (1993). כבר שם הספר, בעיקר שם הילד – איוב – מעורר רגשות עמוקים וסקרנות.

לספר שני רבדים:

הרובד הראשון הוא סיפור ילדים בעל לשון יפהפיה ובעל עלילה מרתקת, בעיקר בריחת איוב־יובי עם הפיל־פולי, נסיונות הצבא והמשטרה לתפוס אותם והיחלצותם, החזרת הפיל לאפריקה ובשלות הנער במעברו ממתבגר לנער. ניתן להגיד שלפנינו ספר הרפתקאות, אך לא ההרפתקאות הן העיקר, אלא הדמויות שבסיפור ועיצובן המצויין, אופיין, דעותיהן והתנהגותן.

הרובד השני, העמוק, הוא סיפור ההתמודדות של ילד מתבגר עם הוריו, חבריו, מורתו ואפילו עם עצמו. ברובד זה ניתן לחשוף הקבלות רבות בין ספר הילדים לבין ספרו האוטוביוגרפי של קניוק, המעניין מבחינת מבנהו הספרותי, "פוסט מורטם".¹ פרק מחיי הילדות יכול היה להשתלב באוטוביוגרפיה, גם משום שאותו מספר מצוי בשני הספרים. יורם קניוק נתן "חופש" לסיפור הילדות ועשה אותו לסיפור בפני עצמו. למעשה, הדיון בסיפור "איוב, חלוקה־נחל והפיל" יהיה לא אחת בשני הרבדים גם יחד.

הזיקה בין שתי היצירות הנזכרות מעניינת מאד. כך דמות המורה: באוטוביוגרפיה האם המורה, וכאן – המורה אראלה. תמיד יחסים קשים ומתח בין הילד והמורה. נראה, שיש שילוב פסיכולוגי בין שלוש הדמויות – הילד, האם והמורה. לשון אחר, המורה היא הצד היותר שלילי של האם. ב"איוב" מצטרפת דמות נוספת, והיא פבל (חלוקה־נחל) ומתקבל דבר מעניין, גם מבחינה פסיכולוגית. המורה אראלה היא הצד היותר שלילי של האם, ואם לאו, אולי לא היה יובי בא לעזור לה בניקוי הבית: "הרגשתי שאני נדחף ואמרתי לעצמי, אין לך ברירה, אם אתה רוצה לחיות עם מצפונך עליך לעשות את זה. דפקתי על הדלת והיא פתחה" (עמ' 91). לעומת המורה, פבל היא הצד היותר חיובי של האם, והאם נמצאת בין רע לטוב. פבל אומרת על יובי: "הוא ילד גדול ונבון ויודע מה לעשות, הוא לא צריך שאני אומר לו" (איוב, עמ' 62), ובהמשך אומר איוב: "התגעעתי לפבל" (עמ' 63). גם האב אוהב את פבל. ושוב

לשון אחר, אוהב באם את צידה החיובי. ראייה זאת מאזנת את דמות האם כפי שהופיעה ב"פוסט מורטם".

ההשוואה בין דמות המספר־הילד בספר הילדים, והמספר־המבוגר מנקודת־ראות של הילד, ממש מכתיבה עצמה. למשל, דמות הילד ב"פוסט מורטם":

"הייתי פרוע, חסר נימוס, חסר שלוה, לעגו לי על הברוגו שעשיתי לדבריהם. [...] חיברתי 'מחשבות לא טהורות' למוחות הקטנים והיפהפיים שלהם". (פוסט מורטם, עמ' 12-13)

ב"איוב":

"יש לי בעיה בכל הנוגע לקבלת סמכות [...]. אני מודן ובלתי יציב [...]" (עמ' 5)

הילדים הלא לא אהבו אותי במיוחד. הייתי לא מובן, בלתי צפוי. הלכתי אתם, לא הייתי אתם, לא הייתי אתם בשום סוד משותף. [...] הייתי מה שאמא קראה ילד עקשן ואינדיבידואליסט. המורה אראלה אמרה, אתה תמיד צריך להיות יוצא דופן". (עמ' 16-17)

מיוחדותו ומוזרותו של הילד בעיני הסביבה משותפות לשני הספרים. גם דמות האב קרובה מאד בשתי היצירות הנזכרות, אלא דומה שבספר הילדים יש איפוק רב יותר בעיצוב שתי הדמויות, ויש איזון מסוים בין הספר למבוגרים לבין הספר לילדים, אם כי למרות האיזון יש קרבה² בין דמות האב המיוחד והחכם, הרופא המנתח החשוב בספר הילדים, לבין האב, איש האמנות והמוסיקה ב"פוסט מורטם". גם בדמות האם יש קרבה בין העיצובים, בלי זווית־הראייה המאוחרת; כלומר, בפחות שפיטה קיצונית של האם.

כבר בשם, "איוב", מתעוררות אצל הקוראים ציפיות מיוחדות מגיבור הסיפור לילדים. ציפיות של רע וטוב ואולי של אסונות ותקומה, ואכן, גם לילד ואף לגננת קשה להתמודד עם השם, ואין פלא, אם כן, שקוראים לילד 'יובי', שם הדומה גם לאיוב ומנותק ממנו גם יחד.

הילד, שהוא האני המספר, מיוחד מאד. אוהב בעל־יחיים, אוהב צדק ולוחם בכל אי־צדק המזדמן לו, הן אי־צדק לבעל־יחיים והן אי־צדק חברתי. הילד מאופיין כאינטליגנטי מאד, ואין פלא שהוא רוצה להיות חוקר בעל־יחיים לכשיגדל. יתירה מזאת, הוא אומר: "אעזור לחיות, אני מכיר את נשמתן של החיות שלאחר עידן הקרח". הילד המיוחד הזה ידע עברית רהוטה ומצויינת, ואכן הספר כתוב בעוצמת לשון. יובי אהב מאד את הלשון העברית הגבוהה שלמד מאמו, והוא אף מדגיש זאת. והרי

מספר דוגמאות למשחקי לשון:

"ואמרתי, הנה משהו מלהיב, והמלה 'מלהיב' הלא קרובה למלה 'מבהיל' וחשבתי שכל מה שמלהיב אותנו גם מבהיל אותנו ולהיפך". (עמ' 11)

כאן משחק במלים המעוררות לא רק רגשות, אלא גם מחשבות. בדוגמה אחרת יובי פשוט מכריז על אהבת מלה:

"אהבתי את השימוש שעשיתי במלה כה חזקה כמו של היהודים במצרים, 'שיעבוד', מלה חזקה שיעבוד". (עמ' 35)

מה שמעניין ונוגע לדוגמאות שהובאו, שהילד מציין שיש מלים שהוא אוהב לחשוב עליהן, גם אם הוא שונא אותן. כך המלה "הינומה" – מלה שנואה, אך מעוררת מחשבות (עמ' 52). יש מלים שיובי שמע מאמו והוא אוהב אותן כמו "נהי בכי תמרורים" (עמ' 87), אלא שהוא מתבייש לדבר כאמו בלשון נמלצת.

לאחר שיובי קנה מאיש האלטעזאכן את הפיל, נוצר רגע סיפורי קריטי, שבו ניתן לחשוב, שהפיל אינו קיים והוא מצוי רק בדמיונו של הילד:

"ירדנו לרחוב ז'בוטינסקי ומשם לכיכר המדינה. אנשים עמדו והסתכלו בחלונות הראווה המקושטים, או שהלכו מחנות לחנות, שרק אחדות מהן היו פתוחות. הם הביטו בחלונות כמו שמסתכלים על ציורים במחיאון. לא תפסתי איך קורה, שהנה אני הולך עם פיל ענק והם אינם רואים". (עמ' 9)

הדבר חוזר גם בבית הספר בפעם הראשונה שהגיע לשם (עמ' 10). גם האמירה על הפיל שהוא "חיית השעשועים של אלהים" (עמ' 43), תומכת במחשבה הנזכרת. גם זה מאשר שהפיל הוא אמצעי פסיכולוגי לנשמת הילד. כך אומר יובי: "ישוב על גבו חשתי פתאום חזק מכולם" (עמ' 11). לפנינו היבט של התבגרותו. ועוד: "הייתה לי השערה פרועה, חצי חלום, שהפיל נולד מגעגועים" (עמ' 56). אם כך, ניתן להגיד, שעולם החלומות העשיר, אך גם היפהפה, עוזר ליובי להתגבר על כל בעיותיו. לשון אחר, עוזר ליובי לעבור את גיל ההתבגרות ולהגיע לגיל הנערות. כמו שיובי אוהב וקשור לפיל, כך הפיל אוהב וקשור ליובי. הפיל מתבונן בנער "במבט רך" (עמ' 8) ו"חכם כאחד". אולי הפיל הוא הצד האחר של יובי ואין פלא שהוא חש "תחושה אכזרית ומתוקה של שייכות" (שם), אלא שקניוק הפך את ההיבט הפסיכולוגי או החלומי להיבט של יצירה פנטסטית. מכאן ואילך כולם רואים את הפיל שיובי קורא לו פולי. היחסים בין הילד והפיל הם יחסים של קרבה, אהבה, הבנה, דיבור בין

השניים ואפילו ברמזים, שתורגמו לא אחת למעשים של פיל, כמו התזת מים מן החדק, וכמו הרמתו של יובי, ופעם אף של האב. מי שאוהבת ביותר את הפיל זוהי פבל, ששמה בתרגום לעברית הוא, כאמור, חלוק־הנחל. פבל אהבה מאד את הפיל ואת יובי, קרבה אותם אליה וחייתה עמהם מחוץ לעולמה הרגיל ומחוץ לעבודתה. בהמשך אהב אותה אביו של יובי, ובסופו של דבר התיידדה גם עם האם. זאת ועוד, אהבתה של פבל מקבילה לאורך כל דרכו עם הפיל עד להחזרתו של פולי לאפריקה, ועד להבשלת התבגרותו של יובי.

הספר "איוב, חלוק־הנחל והפיל" הוא ספר עשיר בחלומות של הילד, במוסריותו ובמלחמתו לתיקון העולם ועשייתו למוסרי. עוד בספר סיפור אהבה מעודן, ובעיות הנובעות מן האהבה. אך יותר מכול, הספר מצויין בלשונו היפהפיה, אם כי פה ושם יש גם לשון דיבור, המעט מגומגמת כאשר פבל מדברת. הייתי אומרת, שזה ספר שניתן להשתמש בו אפילו בבתי־ספר ללימוד הלשון העברית, זאת בנוסף להיבטים האמנותיים.

הערות

- 1 לדוגמה, עיצוב הזמן, הן זמן הסיפור והן זמן המסופר, בתוך שבעת ימי השבעה, עם מות האם. בכל יום מצויה גלישה רוויית אסוציאציות של החיים בעבר, וכך מסופרת הילדות עד זמן ההווה, כאשר המסופר ממוסגר בדברים הקשורים לימי השבעה. המעברים מן ההווה לעבר הם אמנותיים, וכמובן מסופרים בלשון יפהפייה. ראה פוסט מורטם, הקיבוץ המאוחד, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, תל־אביב, 1992.
- 2 נראה, שהביקורת על "פוסט מורטם" היתה לא מאוזנת ונאחזה בלא פרופורציה בעיקר ביחסי המחבר והוריו ולא בהיבט האמנותי. כאן, בספר הילדים, מצוי איוון חכם, משום שאין ניגודים כל־כך קשים בין הילד להוריו, אם כי גם פה יחסי הדמויות מורכבים.

מספרי המחברת

ספרות ילדים

שביל החמורים (תרכות וחינוך, 1970)
סודו של גילי (הקיבוץ המאוחד, תשל"ג)

ספרי שירה

באינמקום (אל"ף, 1968)
גנים תלויים (עקד, 1981)

ספרים בתחום המחקר

בין ריאליות לרומנטיקה (הקיבוץ המאוחד, תשל"ה)
מבנים ומשמעויות (עקד, 1977)
פצעי זהות (פפירוס, 1988)
המהלך החדש ומחוצה לו (מכון כ"ץ, אוניברסיטת ת"א, תשנ"א)
לקסיקון העיתונות העברית במאות ה-18 וה-19 (אוניברסיטת ת"א ומוסד
ביאליק, 1992)

ד"ר מנוחה גלבוע, סופרת, חוקרת ומרצה באוניברסיטת תל-אביב, עוסקת זה שנים רבות במחקר ספרות-ילדים. לצד עבודותיה החשובות בתולדות הספרות העברית החדשה (ראשית העתונות העברית, מאפייני ספרות ההשכלה, ועוד), היא כותבת ומפרסמת סיפורי-ילדים ומחקרים על ספרות-הילדים.

בקובץ שלפנינו קובצו מעט מן הטובים והחשובים שבמחקריה, בהם היא מתעמקת ביצירות מספרות העולם וביצירות ספרות-ילדים בעברית. לקט מאמרים זה עשוי לרתק חוקרים, מורים ואוהבי ספרות-ילדים באשר הם.

ד"ר מירי ברוך

רשפים הוצאה לאור בע"מ

